

UOT 808.56

KİŞİ VƏ QADIN NİTQİNƏ GENDER YANAŞMA

EMİNLİ BÖYÜKXANIM İBRAHİM qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dosent

eminli.xanum@mail.ru

Açar sözlər: linqvistika, etnokulturologiya, gender, kişi və qadın nitqi, dialoq, feminizm

Cəmiyyətin sosial mədəniyyəti insanların sosial aktivliyini tənzimləyir, əhalinin mədəni özünüdərkini, humanitar istiqamətlənməsini, dünyagörüşünü, onların davranışının və kommunikasiyasının sosial adekvatlığını müəyyən edir. Bu proseslərdə əsas yeri etnik mədəniyyət tutur.

Hələ qədim zamanlarda cinslərin qarışıqlı əlaqəsi probleminə müxtəlif şəkildə toxunurdular. Gender yanaşması filologiyada insan faktorunu daha dəqiq nəzərə almağa imkan verir. Dilin və onun daşıyıcısı olan cinsin arasındakı qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi 2 dövrə bölünür ki, onların sərhədi XX əsrin 60-cı illəridir. 1. Bioloji determinizm – əsasən dağınıq faktorların müşahidələrinə əsaslanan, başqa elmlərlə əlaqəsi olmayan, qeyri-müntəzəm tədqiqatlar. 2. Əsl gender tədqiqatları – 60-cı illərdən başlayaraq geniş miqyaslı tədqiqatlar aparılır ki, bu, dilçiliyin pragmatik aspektinə marağın artması, sosial linqvistikanın inkişafı, cəmiyyətdə qadın və kişi rollarının ənənəvi bölgüsündə baş verən dəyişikliklərlə əlaqədardır, bu da linqvistik faktlara yeni işıqda baxmağa və yeni baxımdan şərh etməyə imkan verir. Keçid dövründə (XX əsrin I yarısı) bu sahədə ilk işlər Qərbdə yarandı. Bu german və roman dil qrupu bazası əsasında qadın və kişi nitqlərinin xüsusiyyətlərinin ilk sistemli təsviri idi. Rusiyada bu proses bir qədər gec – 80-ci illərin sonu – 90-cı illərin əvvəlində inkişaf etməyə başladı. Hazırda cins fenomeni ilə əlaqədar dilin sistemli təsviri və dərk edilməsinə həsr olunmuş bir sıra əsərlər meydana çıxıb, genderin nəzəri modeli yaradılır və s. Qərbdə, əsasən, 3 istiqamət və ya yanaşma müəyyən olunur: birinci istiqamətin nümayəndələri qadın və kişi dilinin sırf sosial təbiətini müzakirə edirlər. Onların tədqiqatları elə dil fərqlərinə yönəldilib ki, onları cəmiyyətdə sosial hakimiyyətin bölüşdürülməsinin xüsusiyyətləri ilə izah etmək olar. Bu zaman «kişi» və «qadın» dili əsas dilin işlək törəməsi kimi müəyyən olunaraq, partnyorların sosial iyerarxiyanın müxtəlif pillələrində olduqarı zaman işləndiyi göstərilir. İkinci – sosial-linqvist yanaşma – «qadın» və «kişi» dilini cinslərin dil davranışlarının xüsusiyyətlərinə qədər ixtisar edir. Bu istiqamətdə işləyən alimlər üçün statistik göstəricilər və ya orta parametrlərin müəyyən edilməsi əsaslı əhəmiyyətə malikdir, kişi və qadın nitq davranışları tiplərinin psixolinqvistik nəzəriyyəsi qurmaq üçün karkas rolunu oynayır. Üçüncü istiqamətdə əsas diqqət cinslərin dil davranışındakı müxtəlifliyin koqnitiv aspektlərinə verilir. Müxtəlifliyin miqdarının müəyyən edilməsi və onun göstəricilərindən istifadə ilə yanaşı, dil kateqoriyalarının koqnitiv linqvist modellərinin hazırlanması da mühüm sayılır. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir elmi paradıqmada hər üç yanaşma bir-birini qarşılıqlı şəkildə tamamlayır. Ancaq cəm halında olan izahedici qüvvəyə malikdir.

Dilçilikdə gender tədqiqatları arasında feminist linqvistika və ya dilin feminist tənqidi xüsusilə seçilir. Bunun səbəbi onun fənlərarası yanaşmasıdır. Məhz bu zaman o həm də dilin gender tədqiqatlarının və davamçısı olduğu tənqidi linqvistikanın çarparlaşdığı yerdə durur. Elmi ədəbiyyatda onun yaranması üçün ekstralinqvistik və intralinqvistik səbəblər göstərilir. Ekstralinqvist səbəblər – bu, Qərbdə feminizmin populyarlığı, koqnitiv təkamülün çiçəklənməsidir. Məlumdur ki, kişilərin həmişə elmə, təhsilə və sosial həyatın başqa sahələrinə daha geniş şəkildə daxil olmaq imkanları olub. Qadınların koqnitiv fəaliyyəti isə ancaq analıq və

kişi vəzifələrinə əməl olunması ilə məhdudlaşır. Qadınların kişilərin biliklərinə yiyələnmək imkanından sonra onların koqnitiv həyatında böyük aktivlik, dinamiklik müşahidə olunur [1]. İntralingvistik səbəblər – bu 50-60-cı illərdə psixolingvistik, praqmatika, kommunikasiya nəzəriyyəsi və lingvistikanın özündə bir sıra yeni elmi istiqamətlərin meydana gəlməsidir. Feminist tənqidində 2 əsas istiqaməti müəyyən edirlər. Birincisi – dünyanın dil xəritəsində qadının obrazının diskriminasiyası tədqiq edilir və ya «dil sistemində qadınlara yönəldilmiş assimetriya». Bunun nümayəndələri belə hesab edirlər ki, dil dünyanı kişicəsinə görür və kişicəsinə qiymət dəyərləri hamıya «sırıyır». Dildə əks olunmuş qadın obrazı neqativ xarakteristikalarla təchiz olunub. Bu istiqamət həmçinin qrammatik kişi halını analiz edən işlərə də aiddir. Birinci istiqamətin mərkəzi obyektlərindən biri dilin leksikonu oldu ki, məhz onda qadınlara qarşı neqativ şərhlər aşkar əks olunub. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar aşağıdakıları aşkar etdi: sintaktik səviyyədə uzlaşma uyğun nitq hissəsinin qrammatik halının forması üzrə gedir. «İnsan» və «kişi» eyniləşdirilir, bir sıra Avropa dillərində bu iki anlayış sadəcə olaraq, bir-birini əvəz edə bilər, qadın formaları isə adətən, kişi formalarından törəyir (rus dilində student-studentka, alman dilində də eyni şey mövcuddur). Bir çox Avropa dillərində qadın obrazına mənfi xüsusiyyətlər aid olunur. Kişiyə aid olan ifadələr qadının referentinə tətbiq ediləndə bu, onun nüfuzunu qaldırır, vəziyyət tərsinə olanda isə kişi cinsinin referenti xeyli alçalmış olur. Dilin feminist tənqidinin, ikinci «diskursiv» istiqaməti əvvəlki qədər genişdir. İkinci istiqamətin nümayəndələrinin diqqəti mətn arasındakı qarşılıqlı münasibətlər strukturunda diskursun bütün xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə cəmləşdirilib. Dilin feminist tənqidinin ikinci istiqamətinin tədqiqatlarını cəmləməklə demək olar ki, onlar nitqi davranışını qadın və kişi üslubunda fərqlərlə təsbit edirlər. Kişilər, adətən, istənilən məlumatı sürətli şəkildə qəbul edir, bu səbəbdən də qadınlara nisbətən daha tez reaksiya verirlər. Kişilər ilə müqayisədə qadınlar danışmağı daha çox sevirlər. Bu cür ünsiyyətlik beyində məmnuniyyət mərkəzinin işi ilə bağlıdır. Qadınlar gün ərzində kişilərin istifadə etdiyi sözlərdən 3 dəfə artıq söz işlədirlər. Qadınlar təbiət baxımından ünsiyyətə, kişilər isə aqressiv davranışa meyillidir. Buna görə də kişilər daha çox davaya yol verirlər. Məhz kişilərin bu səbəb görə uzun müzakirələrə davam etməmələri qadınları qıcıqlandırır. Məsələ isə ondadır ki, kişilərin nitqi zəif inkişaf etmişdir. Tədqiqatlara görə, qadınlar ünsiyyət qurmaq üçün gün ərzində 20 min söz, mimika və jest istifadə edirsə, bu göstərici kişilərdə sadəcə 7 mindir. Qadınlar sual verməyə daha çox meyillidirlər. Suallar, adətən, necə olur-olsun, söhbəti davam etdirmək məqsədi ilə veilir, qadınlar həmişə söhbətin davam etməsində maraqlıdırlar. Həmsöhbətinin fikri ilə razı olmadıqlarını qadınlar çox vaxt açıq söz etirazı ilə deyil, sükutla bildirirlər. Bəzi məlumatlara görə, kişi ilə müqayisədə qadınlarda şifahi aqressiya üsulları yaddır. Verbal aqressiyanın «kişi» və «qadın» «interpretasiyaları da mövcuddur: qadınlar onu özünə qarşı hesab edir və ünsiyyəti qırmağa cəhd edir, kişilər isə buna söhbəti intensivləşdirmək üsulu kimi baxırlar. Qeyd olunub ki, qadınların sözünü kişilərdən çox kəsirlər. Qadınlarda daha təzyiqli nitq davranışı olsa da, replikalar daha nəzakətli olur. Qadın daha çox öz tələblərini «xahiş formasında təqdim etməyə» meyillidir. Söhbətlərin mövzuları, adətən, qəlib inkişaf edir, amma dəqiq müəyyənləşdirilmiş mövzulu söhbətlər də olur. Qadınlar, adətən, söhbət zamanı daha çox üzr istəyir. Kişilər üçün isə həmsöhbətin nitqini, ələlxüsus o, qadın olanda, şərh etmək xarakterikdir. Mübahisə etmək, həmsöhbətin rəyini təkzib etmək, şərhinə məhəl qoymamaq daha çox kişi diskursuna aiddir. Kişilər, adətən, söhbətdə dominantlıq etməyə, onun gedişini idarə etməyə, öz məqsədlərini birbaşa, eyhamsız deməyə çalışır və bu zaman konkret, həddindən çox nəzakətli söz formaları işlətmir. Dialoqda olan replikalar daha az şəxsi xarakter daşıyır. Kişilər söhbəti başlamağa daha çox meyillidirdilər, onların dialoqdakı replikaları daha çox, davam etmə müddəti isə uzundur. Kişilər suallara söhbəti uzatmaq üçün bir vasitə kimi yox, informasiya mənbəyi kimi baxırlar. Söhbət zamanı onlar daha çox yaranmış problemləri həll etməyə və onlara aid məsləhətlər verməyə çalışırlar. Belə hesab olunur ki, qadın və kişilərin nitq üslubları hər şeydən əvvəl onların partnyorun daha əvvəl deyilən fikirlərə reaksiyası, hansı səviyyədə nəzərə alınması və bununla əlaqədar öz fikirlərini seçməsi və düzəlişlər etməsindən asılıdır. Kişilər daha çox öz əvvəlki

müləhizələrinə, qadınlar isə kommunikativ partnyorun müləhizələrinə istiqamətlənirlər. Bu halda əgər kommunikasiya üzrə partnyorun tematik fokusu onlarınki ilə düz gəlmirsə, qadınlar ona uyğunlaşmağa çalışırlar, kişilər isə belə vəziyyəti söhbətin düşgün mətləbdən uzaqlaşması kimi qəbul edərək, öz fikirlərini əvvəlki tematik istiqamətə yönəltməyə davam edirlər. İnternet şəbəkəsində qadın və kişilərin kommunikasiya üzrə nitqlərinin son tədqiqatları belə bir maraqlı faktı aşkara çıxarmışdır: hətta tipik qadın imza vərəqələrində kişilər daha çox danışdırlar, onların elektron nitqləri və məktubları daha çox uzundur, bundan başqa, qadınlar öz məktublarına (mesaj) kişilərdən 5 dəfə az cavab alıblar. Nəzərdə tutmaq lazımdır ki, «dilçilikdə gender tədqiqatları feminist ədəbiyyatşünaslıqda olduğu kimi qoyulmuş problemin ölçüsündən asılı olaraq, filologiyanın dar çərçivələrinə yerləşmir və buna görə onları fənlərarası yanaşma olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil.

Beləliklə, gender tədqiqatları elə bir elm sahəsidir ki, onun köməyi ilə bu və ya digər sosisumun xüsusi qadın və kişi rollarını necə müəyyən etməsi, formalaşdırması ictimai və şəxsi şüurda necə möhkəmləndirməsi, eləcə də bu bölgünün onlar üçün hansı nəticələr verəcəyi öyrənilir. Unutmayaq ki, kişi və qadın danışanda millət, susanda ədəbiyyat yaranır.

ƏDƏBİYYAT

1. Gender: Tarix. Cəmiyyət. Mədəniyyət. Bakı: Qərb Universiteti, 2002. 465s.
2. Sosial və humanitar fənlərə gender nəzəriyyəsinin inteqrasiyası. // Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Qərb Universiteti NPM, 2001, 200 s.
3. Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / Под общ. ред. О.А.Ворониной, М.: МЦГИ - МВШСЭН - МФФ, 2001, 416 с.
4. Трофимова Е.И. Терминологические вопросы в гендерных исследованиях // Гендер: язык, культура, коммуникация. Доклады 2-й международной конференции, М., 2001, 178-188.

РЕЗЮМЕ

ГЕНДЕРНЫЙ ПОДХОД К МУЖСКОЙ И ЖЕНСКОЙ РЕЧИ

Эминли Б.И.

Ключевые слова: лингвистика, этнокультурология, мужская и женская речь, диалог, феминизм

В статье рассмотрены языковые вопросы, связанные с гендером. Люди разного пола различаются тем, про что они говорят и в каких ситуациях. Ясно, что чисто женских и чисто мужских вариантов языка не бывает, а бывают стили, которые больше или меньше ассоциируются с мужским или женским поведением. Лингвисты знают, что женщины и мужчины различаются не только высотой голоса: и грамматика, и стилистика, и коммуникативное поведение — все это выдает пол говорящего.

SUMMARY

GENDER APPROACH TO MEN'S AND WOMEN'S SPEECH

Eminli B.I.

Key words: linguistics, ethnoculturology, men's and women's speech, dialogue, feminism.

The article deals with language issues related to gender. People of different sexes differ in what they speak about and in what situations. It is clear that there are no purely feminine and purely masculine versions of the language, but there are styles that are more or less associated with male or female behavior. Linguists know that women and men differ not only by their pitch of voice: but also by grammar, style and communicative behavior – all these give out the sex of the speaker.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	01.11.2018
	Son variant	17.12.2018